

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Анотація. Висвітлено теоретичні основи конкурентоспроможності економічних систем з урахуванням класичних і неокласичних економічних концепцій А. Сміта, Дж. С. Мілля, Д. Рікардо та інших авторів. Визначено позицію України на світовому ринку з урахуванням критеріїв, що забезпечують економічну безпеку і конкурентоспроможність країни, наведені загальні правила, за допомогою яких країна може домогтися підвищення своєї конкурентоспроможності.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні відносини, конкурентне середовище, конкурентні переваги, економічна система.

Summary. Reflects the theoretical foundations of the competitiveness of economic systems with the classical and neoclassical economic concepts of Adam Smith, JS Mill and David Ricardo and others. Determine the position of Ukraine in the global market based on criteria that ensure economic security and competitiveness of the country, are the general rules by which a country can make to improve their competitiveness.

Key words: competitiveness, competitive relationship, competitive environment, competitive advantages, the economic system.

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність — основа ефективного розвитку економіки. Саме вона є вираженням і основним елементом конкуренції, що, у свою чергу, дозволяє економіці рухатися вперед, відкидати все зайве та залишати найефективніше. Економічна конкуренція, а з нею і конкурентоспроможність, знаходить своє яскраве відображення в обох суб'єктах економічних відносин — виробниках і споживачах. Виходячи з цього досліджувати природу конкурентоспроможності та факторів, що її забезпечують, необхідно з двох точок зору. Вивченням і висвітленням різних аспектів конкурентоспроможності займалися такі вчені, як М. Портер, А. Сміт, К. Маркс, М. Єрмолов, В. Базилевич, Л. Дідківська, А. Ігнатюк тощо. Проте залишається низка невизначених питань, а саме: на сьогодні відсутнє конкретне визначення поняття конкурентоспроможності, яке б повною мірою її характеризувало; недостатньо висвітлені питання забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам оцінки й управління конкурентоспроможністю країни присвячені праці провідних вітчизняних учених, серед яких: З. Адаманова, Л. Антонюк, С. Аптекарь, Я. Базилук, Л. Балабанова, О. Білорус, С. Боринець, В. Вергун, Б. Губський, І. Должанський, Я. Жаліло, Д. Лук'яненко, Ю. Макогон, Ю. Мацейко, В. Новицький, В. Павлова, Ю. Пахомов, А. Пилипенко, А. Садеков, А. Стрілець, І. Фамінський, Л. Федулова, А. Філіпенко, О. Чернега, М. Шарко, О. Шнипко, О. Шубін та ін.

Істотний внесок у дослідження ролі інновацій в економічному розвитку та підвищенні конкурентоспроможності національної економіки зробили наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених: І. Алексєєва, В. Амітана, Б. Буркинського, О. Вино-

градової, В. Гейця, А. Дагаєва, П. Друкера, Б. Йонсона, Дж. М. Кейнса, О. Кузьміна, А. Кучерової, К. Маркса, А. Маршала, Л. Омелянович, М. Портера, А. Поручника, К. Прахалада, Е. Райнерта, П. Рапкіна, А. Садекова, Дж. Сакса, П. Самуельсона, Б. Скотта, М. Туган-Барановського, І. Фішера, Г. Хамеля, В. Хартмана, Х. Чесброу, М. Чумаченка, А. Шпітгофа, К. Штальмана, Й. Шумпетера.

На сьогоднішній день створено ґрунтовну теоретичну базу, яка дозволяє визначити сутність, принципи, механізми управління конкурентоспроможністю національної економіки. У той же час недостатньо обґрунтовані механізми впливу інноваційної системи держави на рівень її конкурентоспроможності, фрагментарним є дослідження особливостей розвитку транскордонних інноваційних систем.

Метою дослідження є аналіз дефініцій конкурентоспроможності економічних систем та визначення позиції України на світовому ринку з урахуванням критеріїв, що забезпечують економічну безпеку і конкурентоспроможність країни, окреслення можливих перспектив, за допомогою яких країна може досягти підвищення своєї конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Розвиток суспільства в цілому і національної економіки можливий лише за умови вирішення проблеми забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу. При цьому доцільно погодитися із твердженням М. Портера, що «незалежно від того, яке визначення конкурентоспроможності прийнято, виникає ще набагато серйозніша проблема відсутності загальноприйнятої теорії для обґрунтування подібного визначення» [1, с. 162]. Це вимагає уточнення цілої низки дефініцій, що характеризують змагальний характер ринкової економіки.

© О. М. Транченко, 2013

У науковій літературі присутні такі поняття, як конкуренція, конкурентні відносини, конкурентне середовище, конкурентні переваги, конкурентоспроможність. Оскільки вихідним, як у сенсі словотворення, так і в концептуальному плані, є «конкуренція», уявляється необхідним уточнення цього поняття. Конкуренція, за загальним визнанням, є ключовою ланкою у функціонуванні всього механізму ринку і ринкової економіки в цілому.

Провідна роль конкуренції для функціонування ринкової економіки була встановлена в рамках класичної економічної теорії в XVII ст. А. Смітом, його знаменитим принципом «невидимої руки» [2]. Роблячи перші кроки до розгляду конкуренції як ефективного механізму цінового регулювання, А. Сміт розглядав її як найважливіший механізм забезпечення ефективності, пропорційності і динаміки ринкової економіки. Відповідно до його концепції, підприємство створює конкурентоспроможний товар і експортує його, якщо витрати на його виробництво нижче, ніж в інших країнах. Практично він запропонував начерк моделі досконалої конкуренції, вперше довівши, що конкуренція, врівноважуючи норми прибутку, призводить до оптимального розподілу праці і капіталу, оптимізує економічну ефективність.

Подальший розвиток ідеї цінового регулювання ринку за допомогою конкуренції належить Д. Рікардо, який розробив теоретичну модель досконалої конкуренції. Для її опису автор сконцентрував увагу на те, як функціонує ринкова конкурентна система в довгостроковій перспективі, абстрагувавшись від «деталей», пов'язаних із державним регулюванням, монопольною владою, географічним становищем ринку, які в довгостроковій перспективі не мають вирішального значення [3].

Свій внесок у концептуальні засади формування ринкового господарства вніс Дж. С. Мілль, який зазначав: «Беручи до уваги те, що конкуренція є єдиним регулювальником цін, заробітної плати, ренти, вона сама по собі є законом, який встановлює правила цього регулювання» [4, с. 73]. Такий підхід дозволив Дж. С. Міллю внести істотний внесок у теорію конкуренції: він сформулював рівняння міжнародного попиту, дав класифікацію цінової еластичності попиту, розробив поняття економії на масштабах альтернативних витрат. У продовження класиків економічної теорії цілий ряд дослідників аналізували досконалу конкуренцію. Застосування сформульованого К. Марксом в «Капіталі» закону додаткової вартості і середньої норми прибутку стало можливим на основі використання теорії досконалої конкуренції [5]. У класичній моделі, що отримала назву «хрест Маршалла», обґрунтований процес автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої (чистої) конкуренції і дії

законів граничної корисності [6]. Іншою заслугою А. Маршалла є те, що він показав «умовності» моделі досконалої конкуренції і створив основи нової моделі конкуренції — монополістичної.

Оцінюючи досягнення економічної науки з позицій XX ст., Й. Шумпетер зазначав, що модель досконалої конкуренції пояснювала тільки один вид конкуренції — ціновий, актуальність якого втрачається при створенні нових товарів, технологій тощо [7]. Модель досконалої конкуренції не відображала коріння конкуренції, динаміку конкурентної боротьби, не враховувала важливість тимчасового чинника. Через ці недоліки наукова думка незаперечно повинна була звернутися до розгляду інших типів ринкових структур та інших форм взаємодії учасників ринкового обміну.

Економічна думка XVIII, XIX, початку XX століття заклала основи наукових уявлень про сутність конкуренції, її рушійні сили. Механізми конкуренції різняться в різних галузях економіки і на різних товарних ринках. Як відомо, традиційно виділяються чотири класичних типи конкуренції, відповідних структурі галузі: досконала (чиста), монополістична, олігополія, чиста монополія. Оцінка ролі конкуренції в ринковій економіці залежить від вихідної точки зору, у зв'язку з чим виділяються поведінковий, структурний і функціональний підходи. Поведінкове трактування описує конкуренцію як суперництво, що виникає між продавцями (покупцями) за найбільш вигідні умови продажу (купівлі) товару. Основоположником такого підходу вважається А. Сміт, основні ідеї структурного трактування відображені в роботах Д. Курно, Дж. Робінсон, Ф. Еджуорта та ін. [8; 9]. При структурному підході акцент перекладається із самої боротьби конкурентів на аналіз структури ринку та умов, що панують на ньому. Функціональний підхід, розроблений Й. Шумпетером, у центрі уваги поміщає роль конкуренції в економіці: саме механізм конкуренції витісняє з ринку нежиттєздатних виробників.

На думку В. Д. Щетиніна, «є відмінності в конкретних формулюваннях конкуренції, бо існує підхід економічний і підхід соціально-політичний, загальноринковий або класово-орієнтований, побудований на діалозі і «гри за правилами» або на войовничому протистоянні і крайніх заходах» [10]. У рамках економічного підходу під конкуренцією в ринковому господарстві розуміється економічний процес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби власників товарів і послуг за найбільш вигідні умови виробництва і реалізації.

Дослідницький інтерес викликають визначення конкуренції з економічних позицій. У такому ключі П. Самуельсон трактує конкуренцію як ретельно розроблений, складний механізм координації, що об'єктивно реалізовується через систему цін і ринків. Конкуренція в трактуванні П. Самуельсо-

на — це засіб об'єднання знань і дій мільйонів різноманітних індивідумів [9]. М. Портер пише про неї як про силу, що включає в себе: 1) загрозу появи нового конкурента; 2) загрозу заміни продуктів або послуг; 3) суперництво постачальників; 4) суперництво покупців; 5) боротьбу між існуючими конкурентами. Ці п'ять сил визначають: ціни, які фірми можуть призначати; рівень витрат, які потрібно нести; масштаби інвестицій, необхідних для перемоги, для того щоб взяти верх над суперниками.

Синтез статичної та динамічної моделей конкуренції знайшов своє відображення в роботах Ф. Хайека [10]. Він вважає, що економічна теорія просто неправильно використовує сам термін «конкуренція». Згідно з його точкою зору конкуренцію слід розглядати більш широко, не тільки і не стільки в якості стратегії взаємодії фірм на ринку, але і в якості рушійної сили економічного життя. Тому Хайек відокремлює відмінність між конкуренцією як процесом динамічним за своєю природою і конкурентною рівновагою — статичною версією моделі ринку. Особливе значення він відводить недосконалості знання, неможливості володіння всією повнотою інформації про істотні фактори ринку всіма учасниками ринкових операцій. Звідси виникає і особлива функція конкуренції — визначення того, як найкращим чином використовувати знання, що не наявне у кожного агента в повному обсязі.

За визначенням М. Вебера, конкуренція — це «мирні спроби встановлення контролю над можливостями та перевагами, які також бажані іншими» [11]. У такій інтерпретації конкурентна боротьба має на меті не володіння якими-небудь можливими перевагами і не отримання їх, а здійснення контролю над ними, що, з нашої точки зору, правильно і доповнює наведені вище підходи до досліджуваного поняття. Таким чином, розуміння економічної категорії стає ширшим і виходить за чіткі рамки ринку. Суперники у всьому світі активно використовують і цінові методи конкуренції. До їх числа відноситься застосування монополюно високих і монополюно низьких цін. Як показує практика, сьогодні в розвинених країнах в значній частині галузей відкрита цінова конкуренція не діє, оскільки зниження цін у одного з виробників зазвичай викликає аналогічні дії його конкурентів, що не призводить до зміни позицій фірм на ринку, а лише зменшує прибутковість галузі в цілому. У сучасних джерелах виокремлюють такі методи конкуренції: на основі критерію підвищення якості товару (нецінова); на основі критерію підвищення якості сервісу товару; на основі зниження ціни (цінова); на основі зниження експлуатаційних витрат у споживача товару; на основі підвищення якості управління; на основі використання всіх конкурентних переваг об'єкта і суб'єкта (інтегральна).

Перераховані вище методи конкуренції, на наш погляд, більш повно характеризують головні

методи, застосовувані в теорії і на практиці. При тому, що всі конкурентні зусилля економічних агентів можна звести до цінових і нецінових, на сьогоднішній день потрібне уточнення всіх граней сучасної конкуренції. На кожному ринку діють загальні та специфічні, притаманні тільки йому чинники і, відповідно, методи конкурентної боротьби. Посилення конкуренції змушує суб'єктів застосовувати все розмаїття методів конкуренції в їх поєднанні і постійно генерувати нові, адекватні, що змінюються.

Висновок. З вищесказаного ми вважаємо, що потрібні: стабільне і передбачуване законодавство; гнучка структура економіки; інвестиції в традиційну і технологічну інфраструктуру; стимулювання приватних заощаджень і внутрішніх інвестицій; підвищення агресивності експорту поряд із залученням прямих іноземних інвестицій; поліпшення якості, оперативності та прозорості управління й адміністрування; взаємозумовленість заробітної плати, продуктивності праці та податків; скорочення розриву між мінімальними і максимальними заробітками в країні і зміцнення середнього класу; значні інвестиції в освіту, особливо середню, а також у безперервне підвищення кваліфікації кадрів; баланс переваг глобалізації економіки та національних особливостей і переваг. Для нашої країни проблема збереження конкурентних позицій на світовому ринку стоїть особливо гостро, оскільки в сучасних умовах значною мірою втрачаються ті фактори, які могли б забезпечити зростання конкурентоспроможності в майбутньому. У зв'язку з цим ще більшого значення набуває та державна політика, метою якої є нарощування конкурентоспроможних галузей економіки.

Література

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2005. — 266 с.
2. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антология экономической классики : сборник. — М. : Бизнес-Пресс, 2003. — Т. 1. — С. 79–396.
3. Рикардо Д. Принципы политической экономии и налогообложения / Д. Рикардо. — Мн. : БГУ, 2002. — С. 120–122.
4. Милль Дж. С. Основы политической экономии / Дж. Милль. — М. : Прогресс, 1980. — Т. 1, 2.
5. Маркс К. Капитал : собр. соч в 3-х т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — 2-е изд. — М., 1951. — Т. 3. — С. 206.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3-х т. / А. Маршалл. — М. : Прогресс, 1993.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982.

8. Меркантилизм / [под ред. И. С. Плотникова]. — Л. : ОГИЗ — Соцэкгиз, 1935.

9. Самуэльсон П. Монополистическая конкуренция — революция в теории / П. Самуэльсон // Вехи экономической мысли. — СПб., 1999. — Т. 2. Теория фирмы. — С. 354—370.

10. Hayek F. The Use of Knowledge in Society. In Austrian Economics. A Reader. Hillsdale / F. Hayek. — Michigan, 1991. — P. 247—263.

11. Weber M. Economy and Society : Vol. I / M. Weber. — Berkeley : University of California Press, 1978. — P. 38.